

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КУПЕЦТВА У СПРАВІ ВІДНОВЛЕННЯ ЦЕРКОВ ХАРКОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Розглядаються участь харківського купецтва в загальному житті міста в першій половині ХІХ ст. Аналізуються витоки формування традиції дарування коштовних речей церквам на території Харківської губернії. Зокрема досліджується меценатський вклад купців в церковне будівництво Слобожанщини.

Ключові слова: купецтво, меценат, церква, собор, ікона, риза, кіот.

Рассматривается участие харьковского купечества в общей жизни города в первой половине ХІХ в. Анализируются истоки формирования традиции дарения ценных вещей церквам на территории Харьковской губернии. Так же исследуется меценатский вклад купцов в церковное строительство Слобожанщины.

Ключевые слова: купечество, меценат, церковь, собор, икона, риза, киот.

Kharkov is considered part of the merchants in the common life of the city in the 1st half of the 19th century. Analyzes the origins of the tradition of giving valuables Church in Kharkov province is also investigated the sponsorship merchants in church building Slobozhanshchina.

Key words: merchant, philanthropist, church, cathedral, icon, salary, iconostas.

Коли вивчаєш питання меценатства в Україні перш за все на згадку приходять такі прізвища: Терещенки, Харитоненки, Ханенки, Симиренки. Взагалі такий феномен як добродійність відомий ще з часів Київської Русі. Українські гетьмани протегували представникам науки, мистецтв і в тому чи іншому вигляді така традиція дійшла і до ХІХ століття. Майже кожен регіон пишається своїми меценатами хоча їх імена можуть і не бути загальновідомими.

На Слобожанщині оформлення купецтва як одного з соціальних станів міста Харкова відбулося в ХVІІІ-ХІХ ст. З того часу воно стало відігравати провідну роль й в житті церкви. Кожен з купців були прихожанами тих чи інших храмів і відповідно брали активну участь у розвитку своєї пастви.

Мета статті – дослідити історію походження церковного благодійництва на території Слобожанщини, оглядово окреслити меценатський вклад харківського купецтва в культові споруди міста та проаналізувати, на прикладі кількох сімей, загальний рівень благодійництва в церковне господарство Харкова.

Вивчаючи питання меценатства, перш за все необхідно визначити тлумачення самого терміну. Словник Брокгауза та Ефрона дає таке визначення слову «Меценат (Maecenas)» - Гай Цильний, друг імператора Августа, покровитель поетів і художників (Вергілія, Горація, котрому подарував сабинський масток), помер 8 р. до Р. Хр. Ім'я Меценат стало прозивним для щедрого і благородного покровителя художників і вчених [13, с.221]. Таке ж тлумачення надає і "Настольный энциклопедический словарь"

Відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 року «меценатство» трактується як добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги [3].

Досліджуючи питання благодійництва в церковній сфері, автор вважає доцільним визначення основних дефініцій, пов'язаних із церковним приладдям. Риза або оклад - металеве покриття, оздоблення на іконі, що, як правило, закриваючи всю її поверхню, залишає відкритими лише обличчя та руки зображеної особи [6, с.84]. Кіот або божник - складана рама або шафка зі скляними дверцятами для ікон [6, с.62].

Традиція дарування коштовних речей та допомога церкві на Слобожанщину прийшла за часів активного заселення краю у ХVІІ ст. Переселенці з правобережного Подніпров'я почали першу хвилю еміграції на територію Слобідської України і отримали назву «черкас». Тогочасний диякон Павло Алеппський, спостерігаючи за життям вихідців з Київщини, відзначав «безсумнівно яскраві симптоми духовної культурності української маси», а також звернув увагу на розкоші храмів [10, с.106-108].

Також слід згадати і запорозьких козаків, які заселяли Слобожанщину, привносячи своє церковно-культурне багатство. Саме вони мали за традицію обдаровувати свої храми [10, с.114-116].

Третю і останню хвилю переселенців очолювали вихідці з Гетьманщини та Чернігівщини. Їх здебільшого представляли козацькі полковники та старшина, а також духовенство.

Кожен із представників еміграційної хвилі все своє багатство і самобутність культури приносили на майбутнє місце проживання. Не останню роль у колонізації зіграли і священники, які очолювали переселенців і будували нові храми. Внутрішнє убранство новобудови поповнювались принесеними

іконами, срібними та кипарисовими хрестами, напрестольними та молебними. Черкаси привозили в наш край цілі іконостаси та дзвони, якщо ті були невеликі [10, с.123].

На основі вищезазначених фактів Д.І.Багалій дійшов висновку, що саме південно-західна задніпровська церква стала основою церковного життя нашого краю [1, с.319]. Конгломерат всіх трьох перерахованих представників в майбутньому і створив самотність і оригінальність традицій Слобожанщини. Серед них постійна участь мирян у житті пастви.

В перші роки свого існування і до 1677 р., коли була створена Белгородська єпархія, Харків разом з іншими містами входили до складу Московського Патріархату, але це не вплинуло на загальний церковний устрій Слобожанщини. Лише в кінці 1799 р. була створена власна Харківська єпархія. Незалежно від єпархіальної приналежності в місті постійно зростала кількість церков. В XVII ст. в Харкові були Успенська, соборна Благовіщенська, Троїцька, Михайлівська, Миколаївська, Різвяна, Покровська та Вознесенська. Протягом XVIII ст. додалася ще Дмитрієвська, Воскресенська, Мироносицька та Каплуновська [7, с.3].

На початок XIX ст. в місті налічувалось окрім монастиря ще 9 церков. З поступовим розширенням міста та зростанням кількість церковних споруд збільшувалась і кількість парафіян. Загалом по Харківській губернії 84,3% населення були православними [8, с.126]. Слід відзначити що у 50-ті роки XVIII ст. загальна кількість прихожан становила 7517 людей, до кінця століття їх чисельність зросла до 10967. Уже в 1810 р. в Харкові налічувалось 12678 чоловік, котрі належали до того чи іншого приходу [4, с.132]. Водночас постійно збільшувалась число божниць. Так до 50-х р. XIX ст. їх число зросло до 12 приходських та 10 домових [6, с.529].

На початок XIX ст. майже всі церкви потребували оновлення. Постає проблема відновлення зовнішнього вигляду і внутрішнього убранства старих церковних будівель. Набувати попереднього вигляду спорудам допомагало міське населення. Кошти на відбудову храмів соборяни добували здебільшого від добровільних внесків або від щедрих пожертв парафіян. При церквах стояли різноманітні чаші для подаянь, тому більшість імен дарителів залишались невідомі. Чималу користь приносили і «прохатирі» - люди, які протягом кількох років ходили містами губернії та збирали подаяння [7, с.11].

Впродовж першої половини XIX ст. головне місце серед церков Харкова займав храм Покровського монастиря. В 1799 р., відповідно до наказу Слобідської української палати, монастир розширив свої земельні володіння. «Землі з угіддями так, щоб при кожному архієрейському домі було по 60 десятин, а при монастирському по 30 десятин, враховуючи і ті що вони тепер мають, і приєднати поблизу і зручності з тих що знаходяться в числі казенних оброчних.» [2, с.3-4].

Монастирю водночас належала велика кількість лавок, але відсутність власного приходу і постійних пожертв робили його найбільш в Харкові. Тож коли постало питання відновлення храму на допомогу прийшло міське населення, серед яких були і «торгові люди». Серед трьох церков монастиря центральною була Покровська. Купець першогільдієць А.Лукін більшу частину витрат по відновленню собору взяв на себе. Сума такої пожертви становила 29511 руб., за що А.Лукін став церковним старостою. Схожий вклад зробив і купець В.Лелекін, відновивши Трьохсвятительську церкву того ж Покровського монастиря [1, с.860]. Окрім відновлення головного собору, «торгові люди» робили благодійні внески і в розбудову інших божих домів.

Головною церквою в Харкові протягом XVII-XVIII ст. була Успенська [1, с.862].

В 1819 році постало питання відновлення церковної дзвіниці. Наглядачами за новим будівництвом в різний час стали церковний староста с.Мухін. В допомогу йому був призначений опікун над будівництвом купець Д.Ковальов, згодом новий староста І.Рижов та В.Калекін, також представники купецтва. Всі вони, окрім наглядання за будівництвом, робили постійні благодійні внески. Окремо слід відзначити діяльність купчихи П.Тамбовцевої. Вона не тільки дала великі пожертви на будівництво дзвіниці, а й повністю взяла на себе всі витрати зі штукатурення внутрішніх стін собору і створила там же іконостас святої Параскеви [3, с.24, 32].

Основною міською божницею був Благовіщенський храм. В нині існуючому вигляді він був побудований і освячений в останні десятиріччя XVIII ст. В 40-х р. XIX ст. був створений новий іконостас. Головним опікуном над будівництвом та дарувальником став купець та церковний староста О.Д.Скринніков. П.Тамбовцева поклала в банк 290 руб. сріблом, щоб храм постійно міг використовувати відсотки від зазначеною суми на свої потреби [9, с.132].

Купці, які належали до того чи іншого приходу, активно долучилися до справи відбудови божниць. Заможні торговці фінансово сприяли відновленню храмів і як правило ставали попечителями будівництва або церковними старостами (до речі представників на ці посади обирала паства).

Окрім оновлення та перебудови зовнішнього вигляду всі дома божі потребували оновлення і внутрішнього убранства. Як в справі з відбудовою храмів, так і в покращенні іконостасів церков міста основну роль відіграли купці. Самий коштовний іконостас був в Успенському соборі, всі ікони якого були вкриті срібними ризами. Оклади на іконах Спасителя та Божої Матері коштували 2150 руб. сріблом, на образі Успення Богоматері - 1100 руб., св. Іоанна Предтечі - 1150 руб. Це все, за визначенням митрополита Філарета, були дари віруючих купців [9, с.130]. Відновленню підлягали і вже існуючі ікони і гравюри на Євангліє [7, с.18-19].

Ще одною з багатих церков Харкова стала Воскресенська. Майже всі образи в ній були в дорогих оправах. Загальна сума витрачена на ризи в цій церкві становила 3 тис. руб. Тут також зберігаються і дві старі ікони подаровані, купцем Л.Анікеєвим: ікона св. Трійці та Воскресіння Христового в срібно-визолочених ризах.

В Троїцьку церкву купці В.Цигарев та П.Андреев подарували 4 дорогоцінні оклади на ікони. Відомо що обидва переїхали до Харкова з м.Обоянь, розторгувались дрібним промислом і розбагатіли, а дарунки були зумовлені подякою за здобуті капітали. Для цієї ж божниці купець А.Ханайченко придбав масток, що був розташований поряд, завдяки чому розширився і церковний двір. Він же придбав хрест коштом в 5000 руб. і багаті оклади [10, с.68].

П.Тамбовцева обдаровувала іконами майже всі церкви та храми міста. В 1832 р. вона презентувала Успенському собору ікону мучениці в срібно-позолоченому окладі коштом в 3614 руб. Для Хрестовоздвиженської церкви купчиха придбала на престольний срібний хрест. П.Тамбовцева також подарувала Корсунську ікону Божої матері в срібно-визолоченому окладі прикрашений перлинами, дві срібні чаші і Євангеліє. Обидві дошки якого були інкрустовані коштовним камінням [11, с.26-39].

До складу приходу Хрестовоздвиженської церква входив і купець С.Костюрін. На його кошт створено вівтар Сергія Радонежського, придбані коштовні оклади на 4 головні ікони божниці.

Отже період активного заселення Слобожанщини вихідцями з різних регіонів України став основою для формування церковно-побутових традицій. Кожен з переселенців приносив з собою не тільки матеріальні цінності, а й певні заведення. Водночас в місті збільшувалась кількість церковних будівель і вже в XIX ст. постала проблема їх відновлення. Купці, як представники одної із соціальних верств населення Харкова, активно долучилися до справи відбудови храмів. Майже всі «торгові люди» були вибрані паствою опікунами над ремонтними роботами та будівництвом. Вони ж надавали і основну фінансову допомогу.

В справі покращення внутрішнього убранства церков особливу роль відіграла купчиха П.Тамбовцева. Вона не тільки вносила фінансові пожертви на благоустрій майже всіх храмів Харкова, але і дарувала ікони, оклади, різноманітні чаші. Взагалі слід відзначити, що всі купці, які входили до складу того чи іншого церковного приходу, подавали не тільки фінансову допомогу, а й були постійними дарителями різноманітного церковного приладдя.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні меценатського вкладу купецтва в Харкові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1865-1905): В 2-х т. / Д.И.Багалея, Д.П.Миллер. – Х.: Репринт. Изд., 1993. – Т.1. – 572 с.
2. ДАХО. Ф 3. оп.1. спр. 32, арк.3-4.
3. Закон України "Про благодійництво та благодійні організації" [Електронний ресурс].– 07.03.2002. – №3091-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Историко-статистическое описание Харьковского Кафедрального Успенского собора. – Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2006. – 368 с.
5. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / За ред. В.О.Пірко, О.І.Гуржій. – К.: Наук. думка, 1991. – 220 с.
6. Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н.Пуряева. – Львів: Свічадо, 2001. – 160 с.
7. Ратшин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквях в России. / А.Ратшин. – М.: Изд-во "Книжная палата", 2000. – 613 с.
8. Редин Е.К. Материалы к изучению церковных древностей Украины. Церкви города Харькова. / Е.К.Редин. – Х.: Тип. "Печатное дело", 1905. – 64 с.
9. Россия. Полное географическое описание нашего отечества./ Под. ред. В.П.Семенова. – С-Пб.: Издание А.Ф.Девриена, 1903. – 518 с.
10. Филарет (Д.Г.Гумилевский) Историко-статистическое описание харьковской епархии: В 3-х т. / Филарет (Д.Г.Гумилевский). – Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2005. – Т.1. – 336 с.
11. Фомин П. Церковные древности Харьковского края / П.Фомин. – Х. Епархиальная Типография, 1916. – 181 с.

12. Харьковская Крестовоздвиженская (Мироносицкая) церковь. (1783-1908гг.). – Х.: ИД "Райдер", 2007. – 84 с.
13. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб.: Семеновская Типолиитография (И.А.Ефрона), 1890-1907. – Режим доступа: http://www.runivers.ru/lib/index_lib.php.